

2018 года). URL: <https://www.ulpmr.ru/ul/show/NqxUXWNo989piRw6Gfyh0qWUi6o0nHWWntc=>

7. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.
8. Об оперативно-розыскной деятельности в Приднестровской Молдавской Республики: Закон Приднестровской Молдавской Республики от 27 октября 1992 г. (текущая редакция на 08.12.2018 г.). URL: <http://zakon-pmr.com/DetailDoc.aspx?document=36260>

**Слинько Д. В.**

доктор юридичних наук, доцент,  
професор кафедри теорії та історії держави і права  
факультету № 1

*Харківський національний університет внутрішніх справ  
м. Харків, Україна*

## **ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ДАВНЬОЇ РУСІ**

Певні вказівки на порядок здійснення судочинства у загальних рисах, а, отже, на процесуальні норми, в період язичницької Давньої Русі можна віднайти у текстах договорів з Візантією та у літописах. Завдяки цим джерелам з'являється можливість встановити порядок вирішення конфліктних ситуацій та спорів, які виникали. Первісною формою судового процесу в Давній Русі виступав суд общини. Члени общинного суду однаковою мірою мали права та обов'язки в судовому розгляді [1, с. 39–42]. Поступово, зі зміцненням державності все більша кількість справ підлягала князівській юрисдикції. Князь судив сам або через посадників [2, с. 16]. Дослідження судової практики того часу говорить про те, що органи, які здійснювали правосуддя (як общинні, так і державні), використовували, як правило, звичаєве право [3, с. 18]. Це обумовлювалось обов'язковою участю у суді так званих добрих людей, які вибиралися від усіх станів населення. Як свідчить текст договору князя Олега з Візантією, потерпіла сторона повинна була довести своє право на позов. З цією метою пред'являлися усі ознаки заподіяної шкоди, які були у наявності: нанесені рани, каліцтва, сліди володіння чужою річчю, підтвердження факту крадіжки свідками тощо. І.Д. Беляєв зазначає, що на той час у суді головним доказом і підставою обвинувачення вважався речовий доказ. Закон не відкидав і інших доказів, оспорування доказів також допускалося. Так, обвинувачений міг спростовувати докази, але у такому випадку повинен був підтверджувати це клятвою [4, с. 75–76]. Якщо позивачу, незважаючи на наявні підтвердження факту злочину, не вірили, він був зобов'язаний підтвердити свої домагання

присягою. Лише тоді факт злочину вважався встановленим та призначалося відповідне покарання [5, с. 79].

За свідченням В.Й. Ключевського, до першої половини XI століття в Давній Русі панував змагальний процес – пря, який ґрунтувався на юридичному звичаї У випадках, коли суддя забував чи не бажав згадувати звичай, сторони, які власне і вели справу, нагадували йому відповідне правило. Суддя скоріше був присутнім у якості глядача та відігравав пасивну роль, ніж керував справою [6, с. 220]. З точки зору процесуалізації права найважливіше місце серед Законодавства Давньої Русі займає Руська Правда. На думку І.В. Петрова, вона стала кінцевим кодифікованим результатом еволюції давньоруського права [7, с. 170]. Відомі у наш час списки Руської Правди, містять, крім записів стародавніх судових звичаїв, також статuti та узаконення київських князів: Ярослава, його синів та Володимира Мономаха. За допомогою своїх статутів князі змінювали правові звичаї чи законодавчо закріплювали судові прецеденти [8, с. 74]. Б.Р. Стецюк звертає увагу, що, як і будь-яке інше середньовічне право, процесуальне право Давньої Русі характеризується нероздільністю кримінального і цивільного процесу. Руська Правда передбачала систему стадій єдиного процесу, який організовувався так, щоб справа просувалася від однієї стадії до іншої [5, с. 80]. Загальна форма процесу в цей період складалася з трьох стадій: встановлення відносин між сторонами, судове провадження та виконання рішення. Руська Правда не визначала правового статусу позивача-потерпілого та відповідача-винуватця. В єдиному процесу обидві сторони іменувалися позивачами [9, с. 634]. На позивача покладался обов'язок розшукати викрадене, виявити особу, яка вчинила злочин, її переслідування, затримання та утримання до суду. І позивач, і відповідач наділялися процесуальними правами: надавати докази, свідчити, приймати участь у судовому розгляді справи [10, с. 8]. На думку М.П. Курила, Руська Правда представляє собою правовий конгломерат, в межах якого одночасно вирішувалися питання кримінальних покарань та стягнення збитків зі злочинців за завдану ними матеріальну шкоду, а також розгляд цивільних справ, в яких розглядалися цивільно-правові та господарсько-правові спори [11, с. 560].

Ґрунтуючись на проведеному аналізі Руської Правди, можна дійти висновку щодо публічного характеру судової діяльності в Київську епоху. Проведення процесуальних дій було можливе лише за участі «людей» – для поручительства, послушенства, для збереження в пам'яті судового рішення. Виконувалося рішення привселюдно, на торгу.

Спочатку князівська влада у судовій сфері розповсюджувалася лише на найтяжчі злочини та цивільно-правові спори, які було складно вирішувати. Але поступово князівська юрисдикції розширювалася, включаючи побутові вбивства, нанесення тілесних ушкоджень, зневагу, крадіжки та порушення межі. Державні і посадові злочини, злочини проти порядку управління знаходилися під винятковою князівською юрисдикцією. Згодом виникає загальний суд, який розбирає усі категорії цивільних та кримінальних справ у тому випадку, коли сторони належали до різних князівств.

До складу такого суду входили судді також з різни князівств. Це були: намісник князя, представники громад, та судді, які призначалися сторонами.

У давньоруському судочинстві переважала обвинувально-змагальна форма процесу. Але з урахуванням появи та діяльності церковного суду можна говорити про зародження розшукової форми процесу. Діяльність церковного суду, який виник на Русі після прийняття християнства, регламентувався князівським статутами та статутними грамотами [5, с. 92]. Первинна юрисдикція церковного суду в Давній Русі була цілковито пов'язана з функціонуванням церковних установ, а також із питаннями віри та церковних канонів, але із часом вона помітно розширилася. Судова влада церкви поширювалася на усі злочини, здійснені «миряними» проти віри, моральності, а також на їх шлюбні та спадкові справи. За визначенням О.Ю. Геращенка, церковний суд був особливою діяльністю церковних установ щодо розгляду і вирішенню справ, пов'язаних із релігією, в певному процесуальному порядку і, як правило, на підставі норм канонічного права [12]. До числа особливостей церковного суду тогочасного періоду можна віднести наявність особливих джерел права. Ними виступали норми канонічного права, які були відображені у релігійних джерелах, постановах найвищих органів та посадовців церкви. Також суд церкви відзначався наявністю чітко визначеної і нормативно закріпленої судової юрисдикції та осудності. Ще однією відзнакою церковного судочинства був особливий склад суду, до якого могли входити лише особи духовного стану. Церковний суд мав двобічний характер – він виступав у якості церковної установи, метою якої було виправлення винного та спасіння його душі, і одночасно діяв на рівні з судом світським в межах встановленої державою юрисдикції. При цьому він застосовував спеціальні церковні санкції [13].

Процесуальне право в період Давньої Русі як частина норм правової системи, що регулює відносини, які виникають під час розслідування злочинів, розгляду і вирішення кримінальних і цивільних справ, знаходилося на початковому етапі формування і не мало самостійного значення. Воно було невіддільним від матеріального права, оскільки вони спиралися на одні правові джерела. Джерелами виступали окремі законодавчі акти, що виходили від центральної влади, а також значна кількість неписаних світських та церковних правових норм і інститутів. Лише деякі процесуальні форми дістали законодавче закріплення. Бракувало відокремлення права взагалі і процесуального зокрема від інших процесів соціального контролю і інших видів інтелектуальної діяльності. Основною метою процесу була підтримка соціальної справедливості в суспільстві шляхом відшкодування збитків, нанесених у результаті злочину, тобто відновлення порушеного права.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Гришко В. Участие общины в суде по «Русской правде» // Русская старина. 1905. (Февраль). С. 39–42.
2. Атаманчук І.В. Генеза процесуального права України: тенденції, перспективи розвитку: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Київ, 2014. 196 с.
3. Андрусишин Б.І., Гуз А.М. Пам'ятки історії держави і права України. Київська Русь . К., 2003. 60 с.
4. Беляев И.Д. Лекции по истории русского законодательства. М., 1879. 736 с.
5. Стецюк Б.Р. Процесуальне право в Україні: тисяча років історії (Х ст.. – 20-ті рр.. XX ст.). Харків, 2013. 560 с.
6. Ключевський В.О. Курс русской истории // Сочинения в 9-ти т. Т. 1 Ч. 1 / под ред. В.Л. Янина; предисл. В.Л. Янина, В.А. Александрова; послесл. и коммент. составили В.А. Александров, В.Г. Зими́на. М., 1987. 430 с.
7. Петров И.В. Торговое право Древней Руси (VIII – начало XI в.). Торговые правоотношения и обращение Восточного монетного серебра на территории Древней Руси. LAMBERT Academic Publishing, 2011. 496 с.
8. Історія держави і права України:підручник. у 2-х т. / За ред.. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина, В.Д. Гончаренка. Т. 1. К.: Концерн Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 656 с.
9. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права / М.Ф. Владимирский-Буданов. Изд 5. СПб.–Київ: Изд. книготорговца Н.Я. Оглоблина, 1907. 696 с.
10. Цивільний позов, моральна шкода та її компенсація у кримінальному та цивільному судочинстві: Теорія і практика: науково-практичний посібник / За ред. С.Я. Фурси. К.: КНТ, 2008. 416 с.
11. Курило М.П. Історичні передумови та особливості становлення цивільного процесуального права в Україні та світі // Форум права. 2013. № 1. С. 550–566. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP\\_index.htm\\_2013\\_1\\_94](http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_1_94)
12. Гаращенко А.Ю. Юрисдикция и устройство церковных судов в допетровский период российской истории: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Волгоград, 2006. 181 с. Режим доступу: <http://www/lib.ua-ru.net/diss/cont/201527.html>
13. Левчук М.В. Церковний суд у Київській Русі (історико-правове дослідження): автореф. дис ... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.01. К., 2010. 22 с.